

ELS SANTA OLIVA, CASTLANS D'ERAMPRUNYÀ (SEGLES XI-XIII) ¹

DOLORS SANAHUJA I TORRES

SUMARI

I. Introducció. – II. El castlà d'Eramprunyà: Ramon Isimbert de Santa Oliva. – III. El progressiu ascens dels Santa Oliva. – IV. Splendor i decadència dels Santa Oliva.

I. INTRODUCCIÓ

El castell d'Eramprunyà, situat entre la banda dreta del curs inferior del riu Llobregat i el massís del Garraf, fou durant tot el segle X un puntal estratègic per a la política dels Comtes de Barcelona, quan calia assegurar-se les defenses d'una terra massa propera als sarraïns i amb una franja de mar més que notable que calia defensar per mitjà dels castells i d'un seguit de fortaleses secundàries (Kastrum Felix, La Rocha, Sant Pere de Gavà) i terciàries (torresmirador) que, en disposició radial, es comunicaven entre si i amb el castell.

Potser fou el Comte Sunyer ² qui manà de reconstruir el castell d'Eram-

¹ Aquest article és fruit del treball d'investigació dut a terme per a la confecció de la resina titulada *El castell d'Eramprunyà sota jurisdicció reial. Segles X-XIV*, que ha estat dirigida per la Dra. Carme Batlle i Gallart i presentada el mes de setembre de 1991.

² La primera notícia escrita del castell d'Eramprunyà la facilita el Cartulari de Sant Cugat en un document de l'any 957, però pensem que ja hi devia haver alguna mena de castell o fortalesa durant el segle IX perquè la zona era prou poblada com per haver-la de protegir i també perquè hi havia record d'un castell anomenat «Rodanes» que, de cop i volta, en el segle X canvia de nom pel d'Eramprunyà. Per això ens sembla factible la idea que Bofarull expressa en el llibre «El castillo y la baronía de Arampruñá» on assenyala que el Castell fou reconstruït en temps de Sunyer (912-945).

prunyà i qui encoratjà la fundació de Santa Maria de Castelldefels lligada a Sant Cugat. El fill del Comte Sunyer, Borrell II, era l'autoritat major a la zona seguit per Sant Cugat, que tenia propietats i poder per jutjar sobre els homes instal·lats en aquestes terres ³.

El Comte Borrell II llegà (any 993) el castell d'Eramprunyà i el seu terme jurisdiccional, les seves esglésies, els seus delmes i primícies a la seva muller Aimerud, perquè ho usufructués mentre visqués i ho passés, després de la seva mort, al seu fill el Comte Ramon Borrell; mentrestant, la representació del Comte al castell era delegada en un veguer.

Aquesta fou la situació fins que Mir Geribert, nét del Comte Borrell II i cosí segon i cunyat de Ramon Berenguer I, inclogué Eramprunyà entre els seus extensos dominis. Quan es produí l'enfrontament entre Mir i el Comte de Barcelona, el castell d'Eramprunyà, del qual Mir tenia la guarda, fou atacat i fou prohibida l'entrada als homes del Comte, alhora que el castell era devastat per Bernat, fill de Mir; s'avaluaren les destrosses en dues-centes unces d'or ⁴. La lluita entre Mir i el Comte fou dura i llarga, però l'any 1059, havent obtingut garanties de la benignitat del Comte, Mir Geribert acceptà de presentar-se davant un tribunal per respondre dels seus actes. La sentència retornà la llibertat a Mir, però la figura del Comte és la que en sortí reforçada ⁵.

De manera immediata a la sentència es redactaren un seguit de convenen-ces que fixaven el nou marc de relacions entre Mir i la seva família, per una banda, i els Comtes, per l'altra. En una d'aquelles, datada a 1^a de juliol de 1059 ⁶, entre altres coses s'acordava, respecte al castell d'Eramprunyà, que

³ La casa comtal barcelonina no concretà els límits del terme del castell d'Eramprunyà; això fou motiu de molts litigis entre diferents senyories, sobretot quan es vengué el castell i el seu terme a Pere Marc (1323), tresorer reial, el qual, entre altres, s'enfrontà als Burgès de Gavà i de la Torre Roja de Viladecans (1327). Però Sant Cugat aviat havia pres la precaució de clarificar els seus límits territorials i jurisdiccionals: l'any 1002 era el Papa Silvestre II qui confirmava les possessions del cenobi i uns quants anys més tard, el 1011, els Comtes Ramon i Ermessenda reconeixien al cenobi de Santa Maria de Castelldefels la carta de donació feta pel seu pare Borrell i la seva mare Letgardis. Segons aquesta carta de donació els límits de Santa Maria de Castelldefels eren:

«(...) de circi in castrum Erepugnanum vel in era Ventosa, de orientis in nostrum ortum comitalem in locum Sales, et in montem Bagium, de meridie in profunda maris gurgitum, earumque fluctuum aquarum, de occiduo in ipso Garrafo vel in ipsa edera».

Font: Arxiu Baronia d'Eramprunyà i també en el *Cartulari de Santa Cugat*, 2, doc. 430.

⁴ CARRERAS CANDI, *Lo Montjuich de Barcelona*, p. 352.

⁵ Hug de Cervelló, que havia recolzat a Mir Geribert, es féu home del Comte el 1053, i el seu fill Geral Alemany de Cervelló li prestà tres juraments successius, el darrer l'any 1062. El Comte actua collant però no ofegant; així sol limitar-se a reclamar la senyoria eminent dels castells per neutralitzar la força militar dels seus antics opositors.

⁶ *Liber Feudorum Maior*, doc. 296, pp. 323-324.

Ramon Isimbert continuaria com a castlà, proposta que fou presentada per Mir i la seva muller Guisla i que els Comtes acceptaren:

Item, prescripti Miro et Guilia convenerunt iam dictis comiti et comitisse et comendat eis Remundum Esimberti, que est chastellanus de chastro Eraprunnano, et ut ipse Remundus iuret prescriptis comiti et comitisse et illorum filiis ipsam fidelitatem et ipsos afidaments et ipsam potestatem vel staticam de predicto castro Eraprunnano sicut est scriptum in ipso sacramentali de predicto Remundo Esimberti...

Qui era aquest Ramon Isimbert que entrà como a castlà d'Eramprunyà de la mà de Mir Geribert?

La recerca que hem dut a terme i que ens proposem presentar, ens porta a la conclusió que Ramon Isimbert fou el primer de la nissaga dels Santa Oliva instal·lat a Eramprunyà, una nissaga de castlans que anaren augmentant el seu poder sòcio-econòmic a Eramprunyà a mesura que es debilitava el dels Sant Martí o branca successòria directa de Mir Geribert ⁷.

II. EL CASTLÀ D'ERAMPRUNYÀ: RAMON ISIMBERT DE SANTA OLIVA

F. Bofarull ⁸ defensà que els Santa Oliva entraren com a castlans d'Eramprunyà a mitjan segle XII, i que fou Pere de Santa Oliva el primer de la família ⁹. Per contra, volem demostrar que, en realitat, aquesta entrada s'efectuà gairabé un segle abans, el temps que la família necessità per consolidar la seva fortuna i posició.

⁷ Ramon Isimbert figura en quatre documents del Cartulari de Sant Cugat (vol. 2, docs. 531, 545, 571 i 583). En el primer, datat a 29 d'abril de 1034, el seu nom surt com a testimoni del testament d'Ermengarda, comtessa; el segon, a 19 de juliol de 1037, també és a causa de fer de testimoni d'un judici entre Sant Cugat i un laic pels termes de Santa Oliva, Calders i Castellet; el tercer, a 4 d'agost de 1044, és una convinença entre l'abat Guitard de Sant Cugat i Bernat Otger; per aquest pacte l'abat donà com a feu a perpetuïtat, a Bernat i la seva família, la terra que es trobava en el camí que anava de Calaf a la mar i ho donà en les mateixes condicions, segons diu, que també ho tenia Ramon Isimbert. L'altre document, datat a 31 de desembre del 1045, és un establiment a dos matrimonis que fan Ramon Isimbert, Nèvia i Guislabert Isimbert, en terra del terme del castell de Santa Oliva, i que ells ho tenen per aprisió i per Sant Cugat; l'establiment és en terra erma i els dos matrimonis han de conrear-la sense pagar cens fiscal, però han de fer una torre i pagar delme a Sant Cugat.

⁸ F. BOFARULL Y SANS, *El castillo y la baronía de Arampruñá*, Barcelona, 1911.

⁹ «(...) la familia de Santa Oliva, que desde Pere de Santa Oliva en 1142 había sido subcastlanes del mismo y vasallos de los Sant Martí» (*Op. cit.* p. 38.)

Per seguir el fil genealògic disposàvem d'un punt de partença: el testament de l'any 1143 de Guillem Ramon ¹⁰. Aquest personatge havia fet de testimoni en un conflicte de propietat entre Arnau de Sant Martí, castellà d'Eramprunya, i Sant Cugat ¹¹ per unes parellades de terra a Gavà; en aquests documents dels anys 1121 i 1131 signava com a «vicharii Erapruniani» i en el darrer com a «Guillelmi Raimundi Sancta Oliva». I el seu testament, a més d'extens, era força aclaridor:

Ultime voluntatis cuiusdam viri defuncti Guillelmi Raimundi nomine (...) et pro anima Gonballi, fratris sui, IIII (morabetinos) per missas (...) dimiserunt iterum Mironi predicto (...) sicut melius habebat et tenebat Gondeballus Raimundi et ipse laxaverat eidem Guillelmo Raimundi ad suum obitum (...) dimiserunt Petro, filio suo, castrum de Sancta Oliva, cum omnibus suis pertinenciis, que predicto castro pertinent vel pertinere debent, sicut melius habuit et tenuit Enimbert, avus suis, et Raimundis Enimberti, pater suus (...).

A través d'aquest camí i amb el suport inestimable del Cartulari de Sant Cugat, un altre document ¹² ens permet veure que Enimbert, l'avi de Guillem Ramon de Santa Oliva, havia rebut de l'abat de Sant Cugat la concessió de l'església i terres de Santa Oliva per a repoblar-les, construir cases i fer una torre. Era l'any 1012. El document fa referència a l'alliberament de Barcelona, a l'abandó d'aquell territori per la seva inseguretat («remansit incultum absque habitatore et sine cultore»), als atacs a les fortificacions cristianes; tot plegat feia de l'indret un lloc deshabitat durant més de tres-cents anys, només apte per al pasturatge d'onagres, cérvols i altres animals. L'objectiu de Sant Cugat en fer la concessió d'aquestes terres s'especificava amb detall:

(...) Interea exivit quidam nobilis vir, Hisnabertus, nobiliori origine ortus, a Deo et Sancti Cucuphati predestinatus multum dilexit ipsum locum prefatum et expetivit eum nobis sibi ad habitandum, qui veniens cum omni familie domus sue et contubernaliibus suis agricolis cum bubis, vaccis, equas et pecudibus, et construxit ibi turrem ex lapide et calce, forti et sinceri opera, cum magnis suis expensis auri et argenti vel panem, carnis et vini, et produxit ipsam turrem in altum cubitos quindecim et circumposuit colonas de diversos locis ut ibidem habitarent ...

Sant Cugat cedia a perpetuïtat a Hisnabert (també citat com Hisimbert) totes les terres junt amb els dos terços del delme i les oblacions, però no podia vendre, ni alienar, ni transferir perquè no n'era l'amo.

¹⁰ Sota aquest anunciat figura en el *Cartulari de Sant Cugat*, vol. 3, doc. 946, pp. 128-129.

¹¹ *Cartulari de Sant Cugat*, 3, docs. 812, 852 i 909.

¹² *Cartulari de Sant Cugat*, 2, doc. 449, pp. 94-95.

A partir de totes aquestes dades no era difícil recompondre la línia familiar: Ramon Isimbert entrà a Eramprunyà per voluntat de Mir Geribert i amb el vist-i-plau dels Comtes i, amb aquesta disposició, Gombau Mir, fill de Mir Geribert, li encomanà el castell el 12 de setembre de 1068 ¹³, mentre Ramon Isimbert també era feudatari de Sant Cugat. Ramon Isimbert traspasà la castlania al seu fill, Gombau Ramon, amb el vist-i-plau dels seus senyors, tal i com ho estipulaven les convinences; d'aquí les disposiciones de Gombau Ramon el 1097 quan, probablement no havent tingut fills, remeté la castlania al seu germà Guillem Ramon ¹⁴:

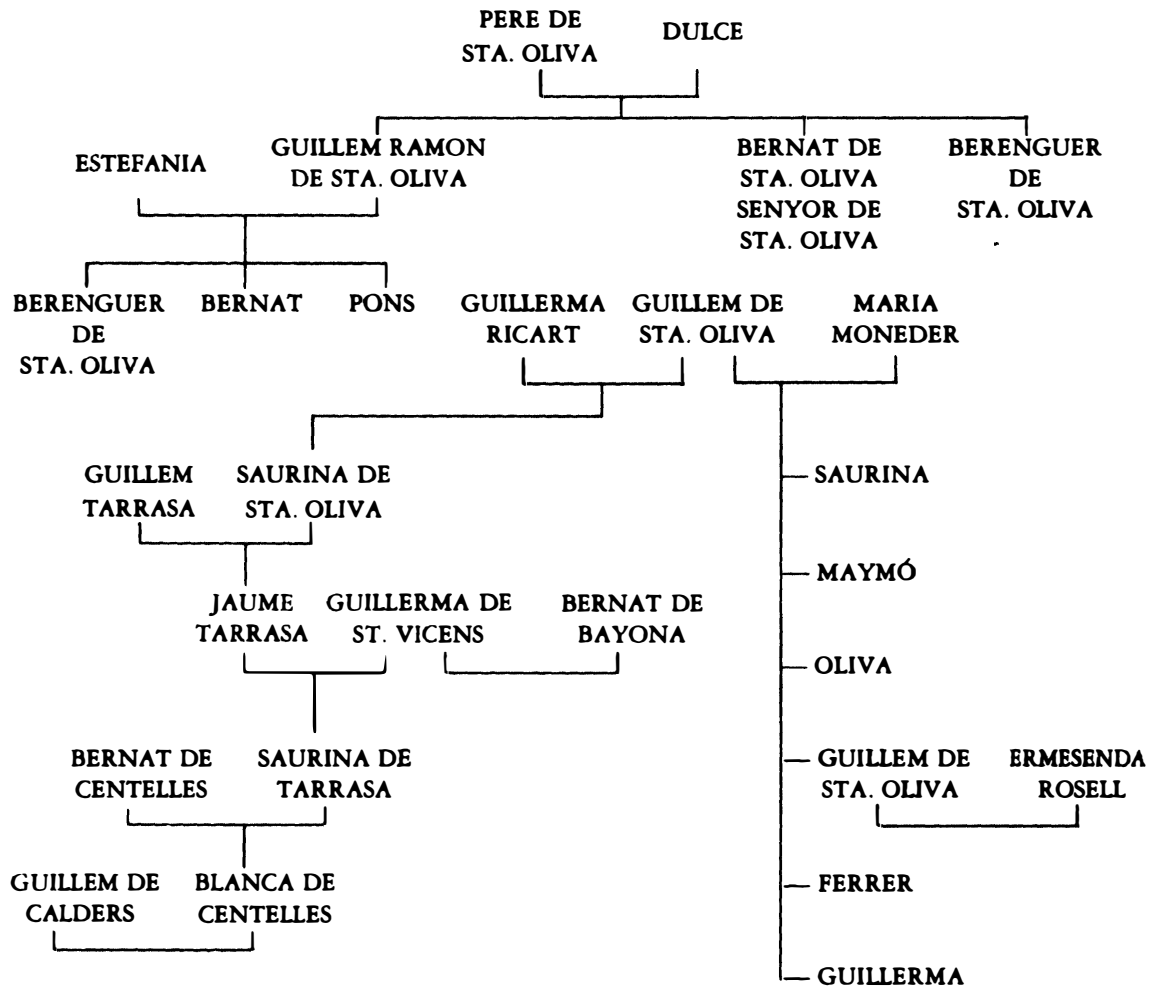
Guillem Ramon, que detentava el castell de Santa Oliva i continuava com a castlà d'Eramprunyà, ho llegà testamentàriament al seu fill, Pere de Santa Oliva, que fou refrendat com a castlà per Guillem de Sant Martí, l'any 1143.

D'acord amb totes les aportaciones exposades caldria refer l'arbre genealògic dels Santa Oliva que figura en el llibre de Bofarull i que recentment s'ha reproduït ¹⁵, bo i ampliant l'origen al besavi de Pere de Santa Oliva i refent les relacions entre els diferents membres, sobretot entorn la confusió envers Guillem Ramon de Santa Oliva.

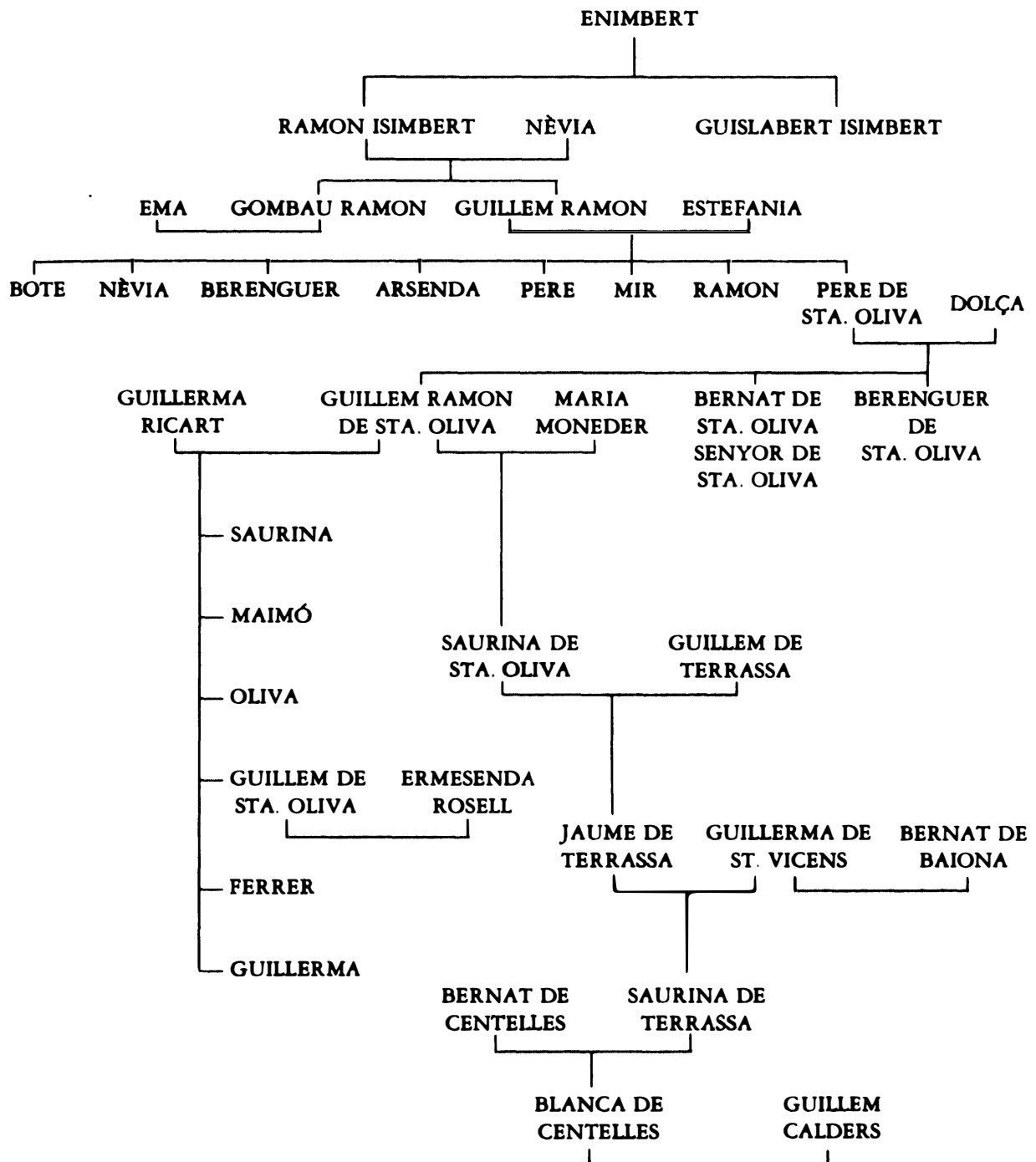
¹³ BOFARULL Y SANS, *Op. cit.* Apèndix Documental.

¹⁴ *Cartulari de Sant Cugat*, vol. 2, doc. 764, pàg. 423. «(...) Item dimitto ipsum kastrum Eraproniano cum omnibus terminis (et finibus eis) et kastrum Campo de Asinos, cum omnibus decimis et primiciis eius et cunctis usaticos in mari vel in terra, quod solebat habere in omnibus portis, et fortitudine Penna fedel (...) totum dimitto ad Guilielmus Raimundo, fratri meo (...) Concedo kastrum Santa Oliva, cum omnibus alaudibus et pertinenciis eius, et kastrum Berano (...) ad uxori mea, Ema (...) et post obitum suum, totum remaneat ad Guilielmus Raimundo, fratri meo...».

¹⁵ *Els castells catalans*, Barcelona, Ed. Dalmau, 1990 (2.ª edició).

P. BOFARULL, *Op. cit.* p. 38-bis

III. EL PROGRESSIU ASCENS DELS SANTA OLIVA

El primer document que ens permet de conèixer les rendes que Ramon Isimbert extreia d'Eramprunyà és, precisament, la convinença citada del 1068. En aquesta data, Gombau Mir, com a castellà d'Eramprunyà, encomanava el castell i territori al castlà Ramon Isimbert, a la seva muller Nèvia i a tots els fills, amb caràcter hereditari, sempre que li romanguessin fidels. El territori comprenia totes les parròquies i les persones i així ho expressava l'escrit, per passar tot seguit a enumerar com es pagaria aquell servei de guàrdia i fidelitat:

- La meitat del delmes i dret de farga de la parròquia de Sant Climent.
- El feu que tenia Teobald.
- Tres castellanies.
- El terç de les capellanies i dels judicis.
- El castell de Camp d'Àsens, amb els seus delmes i primícies i ofrenes («oblatia») de porcs i bens ¹⁶.
- Dret a «presentalias et de ipsos aut ipsas qui duxerit maritos aut uxores».
- Nou mesures de blat i vuit someres de vi del que hi ha al graner del castell.
- La novena part del delme de l'església, que fins aleshores tenia Otó, en el terme del Castell de Sant Martí.
- La vuitena part del delme de l'església que tenia Guillem Bernat d'Oliana en el terme d'Olèrdola.
- La Senescalia, amb caràcter hereditari.

En aquesta detallada enumeració, on tot és en espècies, no hi figura ni una sola menció monetària; els ingressos procedien del rendiment de la terra, per tant, del treball pagés i del poder banal que sobre ells s'exercia.

Seguint Bonnassie, les «cibaries» podien ésser exaccions derivades de l'increment de la cavalleria i de llurs necessitats; sembla que els pagesos eren obligats a conrear una feixa de civada per compte del castell. Àduc, remarcuem que en parlar de judicis es fa una distinció entre «placitos» i «causas lexivas»; i són, els primers, els beneficis directes trets dels processos que després es

¹⁶ BONNASSIE, en la seva obra *Catalunya mil anys enrera*, esmenta aquesta càrrega a la pàgina 51 del 2.^{on} volum, considerant que aquestes imposicions als pagesos, que eren els que ho havien de satisfer, es generalitzaren a mitjan segle XI, i que eren càrregues que podien derivar del dret d'alberga; també es pensa que podien constituir un vestigi de l'antic «censum», directament percebut pel poder públic i que solien recaptar els veiguers.

dividiran en «maximos» i «minores», i possiblement és el primer grup on caldria incloure el que s'estén com a «causas lexivas», això és, homicidis, adulteri (de la dona) i incendis.

S'evidencia també com, a part de les rendes regulars, existien entrades ocasionals derivades de diferents procedències com les «presentalias» o dret que es concedia al castellà sobre els casaments contrets entre pagesos i pageses a la seva senyoria.

En resum, veiem com a Eramprunyà, a la segona meitat del segle XI, els beneficis es repartien i englobaven segons les diferents procedències. Cal distingir entre ingresos banals, drets de justícia i ingresos parroquials, tots plegats distribuïts entre el castellà i el castlà; d'aquesta manera el castellà s'assegurava que el castlà controlés al màxim el rendiment del territori sense oblidar-ne cap aspecte, puix que ambdós es beneficiaven de les mateixes fonts d'ingressos, tot i que variés la distribució, que era la següent:

	Gombau	R. Isimbert
Entrades de parròquies		
Delmes de Sant Climent	1/2	1/2
Delmes de Camp d'Àsens ¹⁷	–	Tots
Entrades per drets de justícia		
Causas lexivas	2/3	1/3
Entrades per drets banals		
Farga de Sant Climent	1/2	1/2
Presentalias	–	Tots
Guaitas	1/2	1/2
Cibarias	2/3	1/3
Oblías de porcs i xais de Camp d'Àsens	–	Tots

Segons la relació, el castellà es reserva la major part dels ingressos majors, com els delmes de la parròquia de Sant Climent, o els drets d'ús de la farga de la mateixa parròquia o els ingressos per justícia, o les «civarias»; en canvi, cedeix la totalitat dels drets del Camp d'Àsens, que devien ser poc considerables, i aquelles entrades que són ocasionals (presentalias). Cal remarcar igualment la cessió d'ingressos procedents d'altres llocs (Olèrdola) o el dret a la Senescalia, fet que ens fa pensar que els recursos d'Eramprunyà devien ser mediocres ¹⁸.

¹⁷ Territori situat en el massís de Garraf, que havia de ser de recursos bastant limitats.

¹⁸ El terme del castell d'Eramprunyà era bàsicament de secà amb la particularitat de

El canvi de segle no alterà la detentació ni de la castellania ni de la castlania a Eramprunyà. Jordà de Sant Martí, net de Mir Geribert, consta com a senyor del castell en una escriptura de l'any 1110, i es succeït pel seu fill Guillem de Sant Martí. Aquest es casà amb Beatriu de Montcada, però el matrimoni acabà en divorci, i es casà novament amb Guisla de Banyeres. Segons Bofarull, fou a partir d'aquest matrimoni que s'inicià el declivi dels Sant Martí pel seguit del plets a què Guillem i Guisla s'hagueren d'enfrontar per defensar una part important del patrimoni de la muller¹⁹. Com a mostra d'aquestes dificultats podria entendre's la hipoteca que Guillem de Sant Martí féu a Berenguer de Sant Cugat, el 26 d'abril del 1183, i a Joan de Montjuïc, de la meitat del feu de tot el delme de pa, vi i carns que obtenia d'Eramprunyà.

Per contra, el segle XII és òptim per als Santa Oliva. Com a mostra, pot citar-se l'esmentat testament de Guillem Ramon de l'any 1143²⁰:

Deixes a institucions eclesiàstiques:

- A l'obra de la Santa Creu i Santa Eulàlia 4 mor.
- A Sant Cugat, en concepte de sepultura:
- El molí de Rafegera «cum capudrego de agua»
- Vinyes de Castelldefels
- Una parellada de terra a Sant Boi
- Una parellada de terra a Santa Maria de Sales
- A l'obra de Sant Cugat 2 mor.
- Per l'ànima de seu germà Gombau 4 mor.
- A Sant Miquel d'Eramprunyà 3 mor.
- A Sant Pere de Barcelona 1 mor.
- A Sant Joan des Pi una vinya i 1 mor.
- A Santa Maria de Montserrat 1 mor.

Deixes als fills:

- A Ramon,

posseir una considerable massa bosquina, sobretot a Begues i Sant Climent, on, a diferència de les altres parròquies, hi havia petites rieres. Aquesta impressió de poca riquesa es reforça també amb el fet que Eramprunyà, en les encomanacions, sempre hi figura lligat en segon lloc a un altre que li passa al davant, com Olèrdola en temps de Mir Geribert.

¹⁹ «Como consecuencia de los pleitos sustanciados, viéronse obligados en 1178 á restituir al Convento de Sant Cugat del Vallés el castillo de Albiñana, sito en el Panadés, en el confín de la Marca; á entregar á la Seo de Barcelona en 1181 el castillo de Banyeres; y á devolver á Pere de Banyeres i a su hermano Bernat el lugar de Albornar en 1193...» (BOFARULL, *op. cit.* pp. 36-37).

²⁰ *Cartulari de Sant Cugat*, 3, doc. 946, pp. 128-129.

– Casa, vinyes, feixes i «*preter cellarium cum cartalibus*» al lloc de Sant Joan.

- Torre de Gerald Alamany, amb tots els seus feus.
- Mas Cortell.

– A Mir,
– Tots els masos «*vel alodios*» i vinyes que tenien en el terme d'Olèrdola.

- L'alou de Pontons.
- La torre de Gerald Mir.
- El castell de Bera, amb totes les seves pertinences més les trobes de mar i terra y amb els seus estanys y salines.
- El mas de Cervelló amb el molí.

- A Pere,
- El castell de Santa Oliva.
- L'alou i feu de Tamarit.
- El feu de Sant Martí.
- L'alou de Mediona.

– El castell d'Eramprunyà «*cum omnibus suis pertinentiis et cum terminis et alodis et fevis et cum exiis et regresiis eius, cum censibus et usaticis et cum trobis de terra et de mare et de stagnis de montibus et vallis et de pratis et de marinis, sicut melius habuit et tenuit Compan Maior et Raimundus Enimberti et Gondeballus Raimundi et ipsimet propter DCCC uncias, quas ivi donaverunt parentes eorum et ipsi postea D.*»

– El castell de Camp d'Àsens amb tots els delmes i primícies i amb totes les trobes de mar i terra.

- El lloc d'Iafar.
- El mas d'Avellà.

- A Arsenda,
- Els masos de Calamot i Bruger Vedos, d'Eramprunyà.
- La meitat dels alous de Midians.

– A Berenguer,
– Les cases que tenia a Barcelona amb les seves vinyes, sota la condició que quan morís havien de passar als nebots que portessin el cognom Santa Oliva.

- La meitat dels alous de Midians.

- A Nèvia,
- El mas que tenia a Castellvell de la Marca.

- A «Bote»,
- L'alou i les vinyes que tenia a Sant Martí.

Tot i la diversificació que una família tan prolífica com aquesta va suposar, Pere de Santa Oliva, el més beneficiat en el testament, se'n sortí prou bé. La cessió de la castlania d'Eramprunyà que li havia fet el seu pare li fou ratificada en l'acta d'encomanació que Guillem de Sant Martí signà l'any 1143. Per aquest document coneixem el que, com a castlà del castell i terme d'Eramprunyà, ingressava:

Entrades de parròquies:

- Delmes d'Eramprunyà (10 saumades d'ordi i de vi i 1 emina de blat).

- Feu de Sant Martí.

Entrades per drets banals:

- Farga de Sant Climent.

- Tasca i artigues de tots els feus d'Eramprunyà.

- Tots els estacaments.

- 1/2 establiment de vídues.

- 1/2 establiment de masos abandonats.

- Totes les trobes per mar y terra.

- 1/3 naufragis.

- 1/4 peixos grans.

- Totes les entrades per «ademprivios, cibarias et gueitas et jovas et traginis et paleas et herbas».

- Llibertat absoluta per a caçar.

Entrades per drets de justícia:

- 1/3 pels «placitos»

- 1/3 de les entrades pels mals usos.

Si comparem el contingut dels recursos per la castlania que se li atorgà a Pere de Santa Oliva amb els que es concediren a Ramon Isimbert, observem que en un període de setanta-cinc anys s'han incrementat considerablement els ingressos provinents d'exaccions banals, alhora que totes les entrades procedeixen directament del territori d'Eramprunyà.

Pere de Santa Oliva es casà amb Dolça i, de la unió, visqueren tres fills barons: Berenguer, que arribà a ser abat de Sant Cugat a principi del segle XIII, on ingressà l'any 1166, pagant els seus pares, en concepte d'ingrés al cenobi, una parellada de terra que era junt a l'església de Santa Maria del castell de Santa Oliva, un camp i unes terres ermes en el mateix terme i el mas de

Pestelfred d'Eramprunyà ²¹. Bernat, que heretà el castell de Santa Oliva i s'enfrontà amb Sant Cugat perquè reclamava la cessió i evacuació completa del castell i terme; i Guillem Ramon, que fou el successor del seu pare a Eramprunyà.

IV. ESPLENDOR I DECADÈNCIA DELS SANTA OLIVA

Guillem Ramon fou el primer Santa Oliva que passà a dependre directament del Rei en la seva qualitat de castlà d'Eramprunyà ²². A més, es casà amb Guillema Ricart que li aportà un quantios patrimoni, como ho demostra el seu testament datat l'any 1214 on disposava el que segueix ²³:

Deixes a institucions eclesiàstiques:

A Santa Maria de Santa Oliva	30 mor.
A l'altar on serà sepultada	
de Santa Maria de Santa Oliva	170 mr.
Sant Julià	5 mr.
Santa Tecla de Tarragona	10 mr.
Santa Maria del Miracle de Tarragona	7 mr.
Santa Maria de Tarragona	5 mr.
Sant Miquel	3 mr.
Santa Tecla	5 mr.
Pobres vergonyants	10 mr.
Captius	3 mr.
Santa Maria Magdalena	1 mr.
Sant Fructuós	1 mr.

Deixes a particulars:

- Als fills de R. de Sitjar	150 mr.
-----------------------------	---------

²¹ *Cartulari de Sant Cugat*, 3, doc. 1057, p. 221.

²² Ferrer de Sant Martí, fill de Guillem i Beatriu de Montcada, descendent en línia directa de la Casa Comtal de Barcelona, tenia molt malmés el seu patrimoni, per la qual cosa no dubtà de retornar el castell d'Eramprunyà a la Corona quan el rei Jaume I li comprà el domini útil, segons es recull en el document de venda del castell d'Eramprunyà, l'any 1323, on es llegeix,

«Et est sciendum quod predicta qua vobis vendimus spectant ad Nos rationes emptionis quam Illustrissimus Dominus Jacobus (...) avus noster inde fecit a nobile Ferrario de Sancto Martino».

ACA. Cancellaria. Gratiarum. Reg. 223, fol. 176v.

²³ *Cartulari de Sant Cugat*, 3, doc. 1284, pp. 401-402.

Ermessenda	50 mr.
Sançeta	50 mr.
Guillerma	50 mr. ²⁴

Deixes al seu marit:

– 500 masnades bones jucedies en concepte del dot que havia aportat.

– Bèsties, cups, tones, pa i vi i béns mobles.

– 6.600 sous en concepte d'esponsalici, diners que obtenia d'un honor de Tortosa, heretat del seu primer marit.

– Cases que donaven 5 morabatins de cens anual.

– Les vinyes i els censos de capons.

Deixes a Saurina, la seva filla:

– Hereva universal, però no especifica res més.

Guillem Ramon de Santa Oliva, vidu, s'ajuntà amb Maria, filla de Pere Moneder, tot i que era casada, i d'aquesta unió il·lícita en nasqueren sis fills amb els consegüents problemes patrimonials. Tanmateix, en el testament de Guillem Ramon de Santa Oliva²⁵, datat el 1226, s'endevina la voluntat de deixar les coses ben lligades a la terra i en el cel, així com una personalitat vigorosa i polèmica. Fou el prototip d'un autèntic senyor feudal. En el seu testament recull injustícies de tota mena: des de deutes per les coses més banals (no pagar una túnica) o petites quantitats, fins a confessar que donessin cinquanta sous a Pere de Fonollar en concepte d'indemnització pel robatori que li havia fet, per citar un exemple entre altres que anomena. Reconexia també que havia extorsionat els seus homes de camp i mirava de recompensar-los:

Dimito omnibus hominibus de les pagesies et meis hominibus propriis tam de plano quam de monte per hos tres primos annos continue venturos omnes redditus quos mihi facere tenentur pro multis malis et soderantibus et adempnis que ab eis recepi, super quibus rogo eos ut amore Dei et intuitu pietatis mihi remittant et pareant predictas injurias et forciat vel siquid amplius ab eis habui vel extorsi....

En el testament pregava als seus marmessors que restituïssin totes les injustícies que havia comès i paguessin els deutes pendents, la qual cosa significà una enumeració exhaustiva de persones i fets:

²⁴ Probablement aquestes deixes a dones eren en concepte de dot, tot i que no s'especifica en el testament.

²⁵ *Cartulari de Sant Cugat*, 3, doc. 1301, pp. 414-417.

- Bernat de Nafresca	60 sous
- Joan de Porta	40 sous
- P. Boter	16 sous
- Ferrer Jover	5 quarteres ordi
- Bertran Pauco	diners per la
	roba d'un capell.
- Pere de Valldoreix	retornar un sarraí
	dels cinc que té a
	Santa Oliva.
- Guasch	310 sous que li
	devia pel preu de
	200 quarteres
	de la collita que ha-
	via rebut
- Pere de Fonollar	1 dels dos cavalls
	que té a Santa Oliva.
- Andreu Rosselló	50 sous «pro
	quadam
	roberia que sibi facta
	fuit».
- Celònia	Tot el que li
	fou robat.
- Fills de R. Ballester	300 sous
- Bernat de Fonollar	40 sous
- Guillem	30 sous
- Muntaner	26 sous per
	una túnica
- Mazoto, pellicer de Barcelona	40 sous per
	un mantell
- «Femine de Placia»	20 diners
- Guillema de Bargarit	12 diners
- Pere Grimal	14 sous
- Guaamir	8 sous pel vi
- Bartomeu Zabata	9 sous per cosir
- Berenguer de Creixell	200 sous per
	un pollí
- A. de Celma	9 sous i mig
- Berenguer de València	15 mor. per
	dos esclaus
- F. de Graus	100 sous

També perdonà alguns deutes i redimí censos a set persones.

Donà diners per diferents conceptes o retornà béns:

- G. Moragues	600 sous per fermança
- Buguaral	600 sous per fermança
- Homes de Lanera	40 sous per una euga
- Fill de Dolça Ferrer	60 sous per una euga que tenia del seu pare.
- Guillema de Castellvell	2 copes de plata i 2 anells amb maragdes i li perdonà el que li devia
- Guillem de Tarragona	16 sous
- Homes de Roda	300 sous
- F. de Zavola	1 túnica «pro esmenda illius tunice, quam ei esquinzavi, et unus porcus quem homines mei sibi levaverunt».
- Berenguer del Prat	1 molí
- Guash d'Albornar	guarnicions de cavaller i cavall
- A. de Rexach	propietats que tenia a Santa Oliva, inclosa la torre i l'hort i 10 quarteres d'ordi.
- B. Bilià de F.	El mas de Palau
- Berenguer de Riu	10 quarteres d'ordi.
- Rosa	50 sous per esplets
- Vàries dones	1 quartera de lli.
- Hospitalers d'Amposta	llòriga, espasa i casc.

Per acabar de congraciar-se la bona voluntat del cel, indicava que volia ser enterrat en el cementiri de Santa Tecla de Tarragona i donava mil sous per la seva ànima, diners que s'havien de repartir entre diferents institucions eclesiàstiques entre les quals figuren Santes Creus, Poblet i Vallbona, amb vint sous cadascuna.

Tot seguit parla dels seus fills il·legítims i de la seva unió amb Maria Moneder,

(...) non sunt legitimi filii mei. Immo sunt spurii et ex dampnato coitu procreati, nam licet in faciem ecclesie de facto contraxerim cum dicta Maria, matre eorumdem, non tenuit de iure matrimonium inter me et ipsam, eo quia ipsa habebat maritum legitimum vivum, sicut ego bene scio et recognosco coram Deo et hominibus....

Nomenà la seva filla legítima Saurina, que era casada amb Guillem de Terrassa, hereva universal i disposà que, si aquesta moria sense descendència, la tercera part del castell d'Eramprunyà havia de passar als fills de Bernat de Santa Oliva i les altres dues terceres parts a Guillem i Maimó, fills d'ell i Maria Moneder, junt amb el castell de Santa Oliva i, si aquests tampoc no tenien descendència, aleshores s'ho repartirien les seves germanes.

En qualsevol cas, el testament ordenava que es retornessin els dotze mil sous quaternals que havia aportat Maria i que es repartissin entre els seus fills il·legítims, a parts iguals, cinc-cents auris; tots aquests diners, especificava, havien de sortir dels beneficis trets d'Eramprunyà, com també un deute de mil sous que reconegué que tenia contret amb Pere Moneder.

Els Santa Oliva havien fet un llarg camí fins a arribar a aquest primer quart del segle XIII. Ramon Guillem distava molt de passar les penalitats del seu avantpassat Isimbert, que hagué d'assumir la repoblació i posada en marxa d'una terra despoblada, perillosa i erma. Ramon Guillem de Santa Oliva era un senyor feudal que no semblava tenir fre, que disposà d'una quantiosa fortuna i féu i desféu a voluntat, saquejant i robant a tort i a dret. La casa, el patrimoni, la nissaga, eren prou consolidats des de feia més d'un segle, però l'ostentació d'aquest Ramon Guillem marca, també, l'inici del declivi.

Saurina, la filla legítima, casada amb Guillem de Terrassa, hagué d'enfrontar-se amb les pretensions del seu germà bastard Guillem ²⁶, que el dilluns de Pasqua de l'any 1238 ²⁷, amb seguidors seus, atacà de nit el castell de Santa Oliva sense respectar la treva de Déu ni la protecció reial damunt el castell. De

²⁶ Guillem Santa Oliva i Moneder aconseguí fruir d'una posició econòmica no gens menyspreable, incrementada pel seu casament amb Ermessenda Rossella que aportà com a dot tres-cents maravedís d'or, que s'afegien a l'herència que Guillem obtingué del seu avi matern, Pere Moneder.

²⁷ *Cartulari de Sant Cugat*, 3, doc. 1344, pp. 458-459.

resultes del saqueig hi hagué ferits i morts; incendià la vila del castelll, que quedà totalment destruïda, i s'apoderà del castell i de tot el que hi havia. Portat a judici, B. de Jorba, veguer del Rei, condemnà Guillem a restituir el castell al matrimoni i a pagar-ne tots els desperfectes. Dos anys més tard, el 25 de gener de 1240²⁸, es posava fi a aquests conflictes per mitjà d'un document signat pel matrimoni i Guillem de Santa Oliva. Per aquest escrit –podríem dir-ne pacte– Guillem de Santa Oliva a canvi de dos-cents morabatins renunciava a la legítima paterna i a la part que havia rebut de les seves germanes, així com a la part procedent del dret d'esponsalici de la seva mare Maria Moneder i, a la vegada, prometia respectar-los a ells i els seus béns d'Eramprunyà i de Santa Oliva.

Tres anys i mig més tard, l'11 de juliol de 1243, Saurina de Santa Oliva i Guillem de Terrassa venien a Sant Cugat, per dos mil morabatins d'or alfonsins, el castell de Santa Oliva, en lliure i franc alou²⁹. El document no recull cap raó per la qual havien pres aquesta decisió: en canvi, la meitat del document no és altra cosa que prometre i insistir en la venda i en la impossibilitat que ningú no la torni a reclamar a Sant Cugat³⁰.

A més, en data de l'endemà de l'escrit anterior, un altre document³¹ recull la següent prometença del matrimoni: que el seu fill Jaume, quan tingués catorze anys, reconeixeria la venda feta pels seus pares. Uns quants dies més tard, el 23 de juliol, Saurina i Guillem reconeixen a l'abat de Sant Cugat i al monestir que, en la venda del castell de Santa Oliva, hi eren inclosos els cavallers amb els seus feus i tots els homes i dones, reconeixent que aquests cavallers quedaven lliures del lligam de fidelitat amb ells i que l'havien de retre a l'abat de Sant Cugat a partir d'aquell moment.

Saurina de Santa Oliva continuà com a castlana d'Eramprunyà fins que l'any 1272, ja vídua, cedí al seu fill Jaume de Terrassa el senyoriu que tenia damunt tots els cavallers o feudataris d'Eramprunyà; aquests quedaven obligats a fer homenatge al seu fill i no a ella³². El cognom Santa Oliva desapareixia, així, d'Eramprunyà.

²⁸ *Cartulari de Sant Cugat*, 3, doc. 1361, pp. 477-478.

²⁹ *Cartulari de Sant Cugat*, 3, doc. 1374, pp. 491-493.

³⁰ Fins a quin punt aquesta situació no vingué donada pel fet de ser l'hereu legal dels Santa Oliva una dona? Bofarull indica que la venda vingué motivada perquè Saurina tenia mals records del castell on havia viscut la seva madrastra. Potser sí. Però, en qualsevol cas, fou la seva condició de dona la que determinà la decisió. El cognom/patrimoni legal dels Santa Oliva desapareixia amb ella i el lloc i castell de Santa Oliva perdia sentit, ben al contrari de si hagués estat un home; és clar que, aleshores, fins i tot Guillem Santa Oliva i Moneder potser hauria actuat d'una altra manera. L'atzar tingué la seva oportunitat.

³¹ *Cartulari de Sant Cugat*, 3, doc. 1375, pàg. 493.

³² BOFARULL *Op. cit.* Apèndix Documental. núm. 10.

Jaume de Terrassa va morir molt jove, quan la seva mare encara vivia, i deixà una filla –també dita Saurina– como a hereva, fruit del seu matrimoni amb la filla de Berenguer de Santa Vicenç, senyor del castell de Burriac. D'aquesta manera, en el darrer terç del segle XIII, el castell d'Eramprunyà continuava, per l'acte d'homenatge fet al Rei, en poder de Saurina de Terrassa i del seu marit Bernat de Centelles; però en aquest espai intermedi entre l'àvia (Saurina de Santa Oliva) i la néta (Saurina de Terrassa) s'havia produït un canvi notable en el terme del castell d'Eramprunyà, un canvi íntimament lligat a la manera d'actuar i fer política del rei Jaume I i a les noves forces socials emergents des de Barcelona, ja que la burgesia barcelonina començà a interessar-se pel territori d'Eramprunyà. La mort de Saurina de Santa Oliva fou la fi del cognom i també la fi d'uns temps.

V. A MANERA DE RECAPITULACIÓ

Si refem una mica tot aquest procés, observem que des del segle XI al segle XIII, el castell d'Eramprunyà estigué en mans de dues famílies: els Sant Martí i els Santa Oliva. Els primers sembla que s'integraven en la gran noblesa del país, vinculats en línia directa amb la mateixa casa Comtal. El seu poder vingué donat pels seus orígens cosa que els permeté fruir d'extensos dominis, així com per la debilitat del poder comtal. El seu moment esplendorós a Eramprunyà s'escau en aquesta centúria, quan Ramon Berenguer I els consentí de continuar mantenint la castellania i Sant Cugat havia de pactar les diferents disputes territorials que els enfrontaven. A mitjan segle XII, però, l'actitud de Sant Cugat era ben diferent: amenaçava Jordà de Sant Martí amb l'excomunió per apropiació indeguda d'una parellada de terra a Gavà¹¹. Aquest exemple és símbol, entre d'altres que podríem citar, del fet que l'abat de Sant Cugat ja no tenia por als enfrontaments, perquè el moment dels Sant Martí havia passat, engolits per l'enfortiment del poder polític dels Comtes-Reis, pel suport que Sant Cugat tenia del Papa i per la mateixa debilitat de la família que, com hem assenyalat, aniria minvant de manera progressiva.

Els Santa Oliva, en canvi, tenen en el segle XI les seves arrels. És una família que creix a recer del gran monestir de Sant Cugat i de l'alta família dels Mir, uns i altres amb grans patrimonis formats en el procés de repoblació. Els Santa Oliva no són gairebé res en aquest període, quan creixen a redós dels grans, necessitats de persones que els «ajudin» a controlar i extreure els fruits dels seus dominis. Dit d'una altra manera, són les grans famílies patrimonials

¹¹ *Cartulari de Sant Cugat*, 3, doc. 838, pp. 38-39.

les que generen la creació d'una nova noblesa que es consolida de manera progressiva; en el nostre cas, són setanta-cinc anys: sota Guillem de Santa Oliva, Pere de Santa Oliva i Guillem de Santa Oliva (1097-1223), la família es troba en la plenitud del seu domini, més reforçat encara quan passen a dependre directament del Rei. El seu és un patrimoni que deriva únicament de les terres i del poder senyorial. Són els darrers a Eramprunyà.

En la crisi dels Santa Oliva hi intervingué l'atzar, però no pas de manera exclusiva, ja que alguns signes marcaven l'entrada en uns altres temps. El retorn del Castell de Santa Oliva a Sant Cugat, el retorn del domini d'Eramprunyà al Rei, l'entrada d'altres institucions eclesiàstiques al terme del castell d'Eramprunyà i la presència de burgesos barcelonins comprant terres a la vora –cas dels Burgès– no són fets dependents de l'atzar, sinó d'un procés històric que havia afavorit la formació de fortunes, a partir d'activitats comercials, les quals eren invertides –en part– en la compra de propietats rústegues i els seus corresponents drets en una expansió de Barcelona cap als seus voltants.

RÉSUMÉ

Cet article nous raconte l'histoire de la famille des Santa Oliva, de sa formation, de sa consolidation et plus tard de sa décadence. Les Santa Oliva devinrent châtelains du château d'Eramprunyà, non pas comme on le crut, en se basant sur les études faites par F. Bofarull, au XIIème siècle, mais bien dès le XIème siècle, quand Mir Geribert proposa au Comte de Barcelone qu'il accepte Ramon Isimbert comme châtelain d'Eramprunyà, un domaine perché tout en haut d'une montagne et duquel on embrasse une ample zone de côte, depuis la partie inférieure du Llobregat jusqu'au massif de Garraf.

L'article prétend démontrer comment la famille des Santa Oliva a ses origines sous la protection de deux grandes institutions comme furent Sant Cugat et la haute noblesse de Sant Martí, alliée à la Maison des Comtes, et ce, à un moment crucial de l'histoire européenne, pendant la première moitié du XIème siècle, celle-ci vécut son apogée au siècle suivant et commença son déclin au XIIIème siècle. Son patrimoine est établi uniquement sur la base de terres et du pouvoir seigneurial. Les Santa Oliva furent les derniers châtelains d'Eramprunyà.

SUMMARY

This article tells us the story of the Santa Oliva family, of her formation, consolidation and, later, of her decay. The Santa Oliva became lords of the Castle of Eramprunyà, not as we believed it –basing ourselves on studies realised by F. Bofarull– during the XIIth century, but in fact during the XIth century. This was when

Mir Geribert proposed to the Earl of Barcelona to accept Ramon Isimbert as lord of Eramprunyà, an estate perched at the highest of a mountain and from which it was possible to embrace a wide area of the seaside, from the lower part of the Llobregat up to the Garraf massif.

The article wants to demonstrate how the Santa Oliva family finds her origins under the protection of two important institutions such as Sant Cugat and the high noblesse of Sant Martí, allied to the House of Earls, and this, at a crucial moment of the European history, during the first half of the XIth century. Though the origins of the Santa Oliva family appear during the XIth century, their apogee takes place during the following century and their decay started during the XIIIth century. The patrimony was established only on the base of land and seigniorial power. The Santa Oliva were the last lords of Eramprunyà.